

Drej, Szymon

"Kapliczki Warmii południowej. Przydrożne obiekty kultu jako element ludowego systemu komunikacji", Janusz Hochleitner, Olsztyn 2004 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 445-446

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Janusz Hochleitner, *Kapliczki Warmii południowej. Przydrożne obiekty kultu jako element ludowego systemu komunikacji, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 222, Olsztyn 2004 (ss. 163)*

Prezentowana książka niewątpliwie wypełnia ogromną lukę w badaniach nad przydrożnymi obiektami kultu religijnego w tej części dzisiejszej Polski. Do tej pory nie ukazała się bowiem tak obszerna praca traktująca o kapliczkach warmińskich. Kapliczki przydrożne, jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Warmii, pozostawały dotąd poza głównym nurtem zainteresowań historyków zajmujących się obszarem dawnego dominium warmińskiego. Jedynie sporadycznie ukazywały się na ten temat artykuły przyczynkarskie, m.in. prof. Janusza Jasińskiego czy właśnie Janusza Hochleitnera. Charakteryzowana praca jest podsumowaniem wieloletnich studiów autora nad tym zagadnieniem, licznych wywiadów i badań terenowych.

Praca Hochleitnera składa się z czterech rozdziałów. Książkę uzupełnia obszerny aparat naukowy: przypisy, aneks źródłowy, pełna bibliografia, indeks miejscowości, wreszcie wykaz wywiadów wykorzystanych w opracowaniu. Z lektury *Kapliczek...* wynika, że praca daleko wykracza poza ramy ujęte w tytule. Nie traktuje również tylko o miniaturowych obiektach sakralnych z rejonu południowej Warmii, częstokroć opisując cały obszar historycznego dominium warmińskiego. Rozdział pierwszy: *Podstawowe zagadnienia kultury religijnej i ludowej Warmii w epoce nowożytnej* jest próbą całościowego opisu specyficznej religijności warmińskiej, jaka wykształciła się na katolickiej Warmii otoczonej po 1525 r. przez protestanckie Prusy Książęce. Mowa jest tutaj m.in. o tak istotnym w życiu religijnym mieszkańców Warmii kulcie Trójcy Świętej, Matki Bożej i świętych, którzy licznie byli eksponowani właśnie w kapliczkach przydrożnych.

Istotne są również uwagi autora o tradycyjnych „łosierach” (pielgrzymkach) warmińskich, społecznym statusie duchowieństwa i ogólnym obrazie kultury mieszkańców Warmii południowej. Najważniejsze jednak w tym rozdziale są rozważania o tożsamości kulturowej Warmiaków ujęte przez pryzmat pojęć z zakresu antropologii filozoficznej. Na bazie tej tożsamości, zdaniem autora, wykształciła się specyficzna religijność warmińska, która doprowadziła do licznego fundowania kapliczek i krzyży przydrożnych, otaczanych przez okoliczną ludność czią i będących miejscami kultu religijnego.

W rozdziale drugim, *Przydrożne obiekty kultu religijnego*, znalazły się ciekawe rozważania na temat genezy fundowania kapliczek i krzyży przydrożnych przez członków społeczności wiejskich. Janusz Hochleitner słusznie dowodzi tu, że charakterystyczna religijność warmińska, a co za tym idzie, także tradycja stawiania kapliczek i krzyży przydrożnych może mieć swoje korzenie w wierze pogańskich Prusów, której pewne elementy przetrwały w wierzeniach ludowych. Chodzi przede wszystkim o zauważane przez wielu badaczy regionu relikty wiary w demony, przed którymi miałyby chronić stojące często na rozstajach dróg – a zatem miejscach, w których tradycyjnie „straszyło” – kapliczki i krzyże.

Opisując genezę powstawania kapliczek warmińskich, autor odwołuje się również do podziału na sferę *sacrum* i *profanum*, wprowadzoną przez wybitnego rumuńskiego badacza Mircea Eliadego. Według tej koncepcji sama kapliczka i obszar wokół niej miałyby być elementem odmiennym

od obszaru świeckiego i wyznaczały tym samym „przestrzeń sakralną”. Naszym zdaniem ta interpretacja może być kluczem do zrozumienia istoty fundowania kapliczek warmińskich. Tę argumentację autora można dodatkowo poprzeć faktem, że kapliczka sama w sobie nie była obiektem kultu religijnego, a jedynie elementem architektonicznym. Dopiero ksiądz, poprzez jej poświęcenie, dokonywał symbolicznego przeniesienia samej budowli i obszaru wokół niej ze sfery *profanum* do *sacrum*.

Rozdział drugi zawiera także próbę typologii przydrożnych obiektów kultu religijnego oraz opis najbardziej charakterystycznego wyposażenia kapliczek i inskrypcji spotykanych na dzwoniczkach. Autor popełnił tutaj kilka drobnych błędów. Przykładem może być opisywana przez niego kapliczka w nieistniejącej już dzisiaj wsi Dobrąg. Raz bowiem podaje, że data na chorągiewce tej kapliczki to rok 1773 (s. 64), a później że 1779 (s. 68). W rzeczywistości prawidłowa jest data 1779. Inny błąd dotyczy inskrypcji na dzwonku w Przykopie. Autor podaje, że data odlana na dzwonku jest nieczytelna, lecz z wywiadu z mieszkańcami ustalił ją na rok 1872. Prawidłową datą odlania dzwonka w Przykopie jest jednak rok 1817 – wynika to z doskonale zachowanej inskrypcji!

Rozdział trzeci zatytułowany *Kapliczki z najbliższym otoczeniem jako miejsca społecznej organizacji życia religijnego*, opisuje bogactwo obrzędów i ceremonii religijnych, które na Warmii związane były tradycyjnie z kapliczkami. Należą do nich Anioł Pański, dzień św. Marka, Dni Krzyżowe, nabożeństwa majowe, procesje na Boże Ciało, nabożeństwa październikowe. Związek tych świąt z kapliczkami wynikał z braku kościołów w poszczególnych wsiach. Dlatego właśnie kapliczka z sygnaturką stawała się, zdaniem autora, niejako miniaturą kościoła. Dźwięk jej dzwonka w dobie, kiedy zegarki były rzadkością, nie tylko przypominał wiernym o potrzebie modlitwy, ale regulował także rytm życia wspólnoty wiejskiej, informując o ważnych wydarzeniach w życiu mieszkańców, jak śmierć jednego z członków wspólnoty.

Rozdział ten opatrzony jest w mapę (s. 98), która prezentuje ludowe obiekty kultu religijnego na Warmii południowej, jak dzwoniczki, dzwonki umieszczone na drzewach oraz przydrożne kapliczki z dzwonkiem. Nie zostały na nią jednak naniesione wszystkie tego typu obiekty z badanego terenu. Brakuje np. dwóch kapliczek z dzwonkiem ze wsi Wymój, kapliczki ze Starej Kaletki, czy do dziś używanej przez mieszkańców ludowej dzwoniczki ze wsi Pokrzywy.

Czwarty rozdział *Dzwonki kapliczek w systemie komunikacji o charakterze sakralnym* dotyczy bezpośrednio tematu podanego w podtytule książki. Największą zaletą tego rozdziału, podobnie jak i poprzedniego, jest wzbogacenie go o wiele wywiadów przeprowadzonych z Warmiakami, którzy wciąż jeszcze pamiętają tradycję i sposoby dzwonienia w przydrożnych kapliczkach z dzwonkiem. Z tego względu wyniki badań zaprezentowane w tym rozdziale mają niewątpliwie charakter pionierski. Pozwalają bowiem uchwycić dynamikę zmian w sposobie pojmowania dźwięku kapliczkowych dzwonek, jakie zaszły w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Ciekawym elementem tego rozdziału, choć potraktowanym przez autora zbyt pobieżnie, jest odnalezienie relikwów tradycji dzwonienia we współczesnych wsiach warmińskich.

Książka Janusza Hochleitnera jest niezaprzeczalnie nowatorską pracą w dziedzinie badań nad kapliczkami na Warmii i nad warmińską kampanologią. Należy jednak zauważyć, że wbrew tytułowi pracy, autor nie ograniczył się do wyposażonych w dzwonki małych obiektów warmińskiej architektury sakralnej. Podjął temat szerszy, który być może powinien zostać oddzielnie potraktowany w innym studium badawczym. Pomimo to książkę Janusza Hochleitnera można polecić zarówno badaczom historii i kultury Warmii, jak też wszystkim zainteresowanym przeszłością tego niezwykłego regionu. Problem potraktowano bowiem w nowatorski sposób – przez pryzmat jednego z wyróżników kulturowych – warmińskich kapliczek przydrożnych.

Szymon Drej